

Indledning

Ansgar, myte og realitet

KASPER H. ANDERSEN

CARSTEN BACH-NIELSEN

MATTIAS SOMMER BOSTRUP

OG NILS ARNE PEDERSEN

På den enevældige konges bud og på initiativ fra rigets biskopper blev der i 1826 afholdt en tusindårsfest for den danske kirke. Anledningen var, at det var 1000 år siden, Ansgar havde indledt sit nordvendte missionsarbejde blandt danerne og siden også svearne. I 1826 var hele den jyske halvø nord for Hamborg en del af den danske helstat. Som i andre reformatoriske lande udgjorde gejstligheden sammen med menighederne den lutherske fyrstekirke, skønt der var en betydeligt større tolerance over for andre religioner og kirkedannelser i de to hertugdømmer Holsten og Slesvig end i selve det danske kongerige længere mod nord. Blot 40 år senere tegnede der sig dog en helt anden politisk virkelighed. Hertugdømmerne gik med det danske nederlag til Preussen i 1864 tabt for den danske konge, og grænsen blev flyttet op til Kongeåen syd for Kolding. De danske historiske mindesteder i hertugdømmet Slesvig for Ansgar og kristendommens indførelse i Norden kom nu til at ligge på den tyske ærkefjendes territorium.

Ved genforeningen i 1920 flyttedes grænsen mellem Danmark og Tyskland mod syd, så Nordslesvig blev indlemmet i Danmark, men altså ikke så langt som til Danevirke og Hedeby ved hertugdømmet Slesvigs tidligere sydlige grænse. I 1926 kaldte man atter til fest, men denne gang for en person – og nord for den nye grænse – nemlig ved festen for

Ansgar i Ribe. Ved denne fejring rettede man blikket mod broderfolkene i Skandinavien, som jo delvis havde modtaget kristendommen via Danmark.

Ansgar var ikke den første missionær, der havde arbejdet for at bringe kristendommen nordpå, tidligere havde englænderen Willibrord og ærkebiskop Ebo af Reims forsøgt sig. Selvfølgelig skete der vigtige ting i 826, for det danske kongesøn Harald Klak lod sig døbe i Ingelheim i 826, og benediktinermunken Ansgar var med i Haralds følge, der samme år forlod Ingelheim igen for at rejse mod nord. Det er dog ikke sikkert, at Ansgar ved denne lejlighed virkelig nåede ind i Danmark. I hvert fald var det først omkring 850, at Ansgars danske mission havde sit gennembrud, idet han fik tilladelse til at bygge en kirke i Hedeby og nogle år senere i Ribe. Og først mere end 100 år senere blev den danske konge Harald Blåtand døbt ”og gjorde danerne kristne”, som han selv udtrykte det.

Men den vægt, man lagde på Ansgar i 1826 ved at lade ham markere den danske kirkes tusindårsfest, påvirkede gennem de næste 100 år historiefortællingen i en sådan grad, at personen Ansgar fortsat længe kom til at stå som den centrale figur i historien om danskernes overgang til kristendommen. Harald Klak derimod gled lige så langsomt ud af erindringen. I 1926 tegnedes billedet af religionsskiftet med større varsomhed end tidligere, for nu

Fig. 1 Den danske kunstner Sigurd Swane opholdt sig i Ribe i 1926, og fra hans hånd findes flere tegninger, der viser dekorationerne i domkirken ved Ansgarfesten i 1926. Flagsmykket interiør fra Domkirken 1926 i Ribe Kunstmuseum.

Foto: Gitte Clemens.

stilledes spørgsmålet, om landet virkelig var blevet kristnet alene ved én mand og hans forkyndelse. En forståelse af overgangen fra en religion til en anden som en langvarig proces banede sig vej op gennem det 20. århundrede. Ansgar gled mere eller mindre ud af skolens pensum i 1930'erne, og derfor kan man spørge, om det i dag overhovedet giver mening at fejre ham som hovedperson i kristningen af Danmark. Kristningen af Danmark og det øvrige Norden var en lang proces, der skyldtes mange såvel kendte som ukendte aktører og begivenheder og strakte sig over århundreder.

Hvad ved vi nu, som vi ikke vidste eller forstod for 100 år siden? Hvad er vor tids forståelseshorisont

for religionsskiftet i forhold til tidligere generationers? Er der overhovedet noget at erindre? Videnskab og forskning har givet os et øget kendskab til den tidlige middelalder i forhold til det, vi havde for 100 år siden, og det kan få os til at overveje, om Ansgar efterhånden er ved at opløses af historiens og arkæologiens gennemlysninger? Står der overhovedet noget tilbage? Og hvis Ansgar ikke var den centrale missionær, som eftertiden ville se i ham, bliver det et vigtigt spørgsmål, hvorfor han fik denne rolle. Allerede i middelalderens Danmark opfattes han som Danmarks apostel, og sådan betragtedes han også i det 19. århundrede og delvis det 20. Lod det religionsskifte, som man vidste havde bestemt

hele den følgende danske historie, kultur og tro, sig bedst symbolisere i én enkelt skikkelse, en idealiseret Ansgar?

I denne antologi præsenterer vi den nyeste forskning i Ansgar og religionsskiftet i den tidlige middelalder – samtidig med at vi stiller skarpt på en række af de betydninger, som eftertiden har tilagt Ansgar. Bogen hviler således på to tilgange. Den første udgøres af den historiske Ansgar, hans samtid og den kirkelige tradition, han bar med sig. Her trækkes i høj grad på det solide kildearbejde, som arkæologien og middelalderhistorien har leveret. Den anden tilgang er de erindringskonstruktioner, som eftertiden har bygget op over personen Ansgar. Ved at følge dem bliver bogen ført fra middelalderen og op til det 21. århundrede. Holdt sammen udgør de to perspektiver et hele. Det betyder også, at en lang række stemmer og fagligheder kommer til orde i bogen. Med sine fortolkninger vil bogen fremlægge en bred og uden tvivl mere kompliceret forståelse af det, vi måske tidligere fejrede med største naturlighed.

Ansgar og hans verden

Ansgar blev født, kort tid efter at den frankiske hersker Karl den Store var blevet kronet til kejser af paven i Rom i julen 800. Karl den Store havde overtaget den frankiske kongemagt efter sin far i 768, og med afsæt i både faderens og sin egen succes som hersker samt via diplomatisk snilde og militær styrke etablerede Karl det mægtige Karolingerrige. Ved Karls død i 814, hvor Ansgar må have været en stor dreng, strakte riget sig fra Østrig i øst til den franske Atlanterhavskyst i vest og fra Norditalien i syd til det danske riges grænseområde markeret ved Ejderen og Danevirke i nord. Karl den Stores søn, Ludvig den Fromme, blev nu kejser – og med tiden en afgørende aktør i Ansgars liv og virke, f.eks. i beslutningen om at indlede en decideret mission i Norden og at tildele Ansgar en central rolle heri. Ludvig støttede aktivt arbejdet med at udbrede kristendommen, samtidig med at han formåede at

holde fast i magten over det vidt udstrakte Karolingerrige. I hvert fald frem til 830'erne, hvor magten begyndte at vakle under kejseren, og tre år efter Ludvigs død i 840 delte hans tre sønner imperiet op i tre riger, et rige til dem hver. Det var denne karolingiske eller frankiske politiske og kulturelle ramme, som Ansgar voksede op i og siden selv var med til at forme.

På den ene side ervores viden om Ansgar begrænset og præget af usikkerhed. På den anden side er han en af de personer fra denne del af den europæiske middelalder, den periode, vi i Norden kalder vikingetiden, som vi har flest personlige oplysninger om. Det skyldes det omfattende helgenlevned *Vita Anskarii (Ansgars Levned)*, skrevet af hans ven og efterfølger som ærkebiskop i Hamborg-Bremen, Rimbert – eller af en lærd skriver under Rimberts vejledning.

Ansgars Levned er enestående som historisk kilde til forhold internt i Norden i vikingetiden. Det rummer ikke blot et væld af oplysninger om Ansgar og den frankiske kristne verden, han både var formet af og tog aktiv del i, men også talrige informationer om forhold i Norden i 800-tallet, primært i de to store handelsbyer, eller *emporier*, Hedeby i det danske rige og Birka i det svenske rige. De oplysninger bygger i høj grad på både Rimberts og Ansgars personlige observationer under langvarige ophold blandt danerne i Hedeby og sveaerne i Birka, der skabte grundlaget for ofte ganske detaljerede etnografiske beskrivelser af de hedenske nordboer og deres verden.¹ I *Ansgars Levned* beskrives f.eks. nordiske politiske strukturer og kulturer, førkristne religiøse praksisser og kulturelle traditioner (f.eks. kap. 12 og 25), ligesom vi møder både danske og svenske navngivne konger og stormænd, der direkte interagerede med Ansgar (f.eks. kap. 26, 31 og 32). Først sidst i 1000-tallet får vi igen så detaljerede beskrivelser af interne nordiske samfundsforhold, ikke mindst i form af Adam af Bremens *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum (Hamborgkirkens Biskoppers Gerninger)*.

Fig. 2 'Karl den Stores trone' i Aachens domkirke (Tyskland) blev opstillet i 790'erne i Karl den Stores paladsskapel, der er centrum i den nuværende domkirke. Tronen er meget enkel; den består af fire marmorplader, hæftet sammen med bronzebøjler, og står på et hævet fundament, som seks trin fører op til. Fra Otto den Store i 936 til Ferdinand 1. i 1531 blev næsten alle tysk-romerske konger kronet, mens de sad på denne trone. Karl den Store selv kan dog ikke være blevet kronet på denne trone, da han i 768 blev kronet som frankerkonge i Noyon (Frankrig) og i 800 som romersk kejser i Peterskirken i Rom. Sandsynligvis har Karl imidlertid siddet på tronen, når han overværede messen i Aachen. Tronen skal måske alludere til kong Salomons trone, der ifølge 1. Kongebog 10,19 også havde seks trin, og i så fald udtrykke, at Karl er den af Gud indsatte konge for det kristne folk, ligesom Gammel Testamentes konger for Israels folk.

Foto: Aachen Domkirke.

Ifølge *Ansgars Levned* døde Ansgar af sygdom i Hamborg i 865, da han var 64 år gammel (kap. 40), og hvis det er korrekt, blev Ansgar altså født i 801. Rimbert fortæller ikke meget om den familie, Ansgar blev født ind i, kun at hans mor døde, da han var fem år gammel, og at hans far ikke længe derefter sendte ham i skole for at lære at læse (kap. 2). Det var vel allerede på dette tidspunkt, Ansgar kom til benediktinerklosteret Corbie, hvor han som ung mand aflagde munkeløfte. Mange har ment, at Ansgar blev født ind i en aristokratisk familie, at hans slægt tilhørte den frankiske sociale og politiske elite, men faktisk peger flere indicier på, at han blev født ind i en familie af lavere social rang, som nok kom fra egnen omkring Corbie.²

Klosteret Corbie var grundlagt i 600-tallet og havde på Ansgars tid udviklet sig til et af de største klostre i Europa, et religiøst, kulturelt og politisk kraftcenter i Karolingerriget. Her voksede Ansgar op blandt munkene, og i klosterskolen fik han tidens bedste boglige uddannelse. Han må

have udmærket sig blandt skolens mange elever, for omkring 823, altså mens han stadig var en ung mand, blev han ansvarlig for skolen i Corvey i Saksen (kap. 6), der var datterkloster til Corbie. Forløberen for Corvey var blevet grundlagt med støtte fra kejser Ludvig den Fromme nogle år forinden, men blev i 822 flyttet til Corvey. Derfor var Ansgar allerede en ganske erfaren lærer, da han i 826 på foranledning af den magtfulde abbed Vala af Corbie blev opfordret af kejser Ludvig til at rejse med det danske kongsemne Harald Klak, der netop havde ladet sig døbe sammen med sin familie og nærmeste mænd ved kejserhoffet. Ansgar skulle være præst for den nyomvendte Harald og hans nærmeste kreds og prædike evangeliet blandt hedningene mod nord, i første omgang blandt danerne (kap. 7).

Om Ansgar indledte en egentlig mission i Danmark i 826, er dog tvivlsomt. Han var tæt forbundet til Harald Klak, som på dette tidspunkt var tvunget

i defensiven i kampen om den danske kongemagt af sønnerne af den tidligere danske kong Godfred, som Harald i årevis havde kæmpet med og mod om magten i Danmark. Ganske kort efter dåben blev Haralds nederlag definitivt, da han blev jaget ud af det danske rige af Godfredssønnerne. Harald Klak kunne derfor ikke beskytte Ansgars mission i det danske rige, og derfor synes Ansgar i første omgang at have koncentreret sit arbejde i miljøet omkring Harald i grevskabet Rürstingen i Frisland. Kejseren havde skænket Harald Rürstingen, sådan at han kunne søge tilflugt her, når han ikke kunne være i Danmark. Derfor var det efter alt at dømme i Rürstingen, at Ansgar på denne tid grundlagde en skole, hvor han uddannede danske drenge i den kristne lære og tro, sådan at de senere kunne virke som prædikanter i den nordvendte mission (kap. 8). Dermed var det, uanset om Ansgar kom til Danmark eller ej ved den lejlighed, netop i året 826,

Fig. 3 Kort over de byer, paladser og klostre Ansgar enten levede i eller besøgte ifølge Ansgars Levned.

Ansgar begyndte sit arbejde med at udbrede den kristne tro og kirke til danerne – og siden svearne.

Ansgar stod ikke alene med den nordvendte mission, men var en del af en større kampagne, som den pavelige legat, ærkebiskop Ebo af Reims, havde fået ansvar for allerede i 822 og stadig havde i 826. Derfor var Ebo også involveret, da Ansgar omkring 830 drog til Birka i det svenske rige for at prædike evangeliet i den dynamiske handelsby (kap. 9-12). I Birka oplevede Ansgar nogen succes, og da han vendte tilbage til Frankerriget i 831, steg han i de kirkelige grader og fik derefter stadig større betydning for den nordvendte mission. Med hensyn til missionsarbejdet synes det at have mistet momentum i løbet af de følgende år. Kristne og i hvert fald periodisk også præster fandt man i både Birka og Hedeby, men det var først i tiden omkring 850, at der for alvor igen kom skub i Ansgars missionsarbejde, først i Hedeby, siden Birka og endelig også i Ribe. Det er tydeligt, at Ansgar koncentrerede sin indsats i de tre internationalt orienterede byer, hvor han nød kongemagtens beskyttelse, og hvor der var grundlag for, at en hellig mand som Ansgar kunne prædike evangeliet.

Den hellige Ansgar

Det hagiografiske værk *Ansgars Levned* er skrevet for munkene i benediktinerklosteret Corbie (kap. 1), der jo var Ansgars oprindelige udgangspunkt. Ud over at beskrive Ansgar og hans arbejde i både Norden og som frankisk kirkeleder hævder levnedet, at Ansgar både var en profet, der lige fra barndommen modtog visioner fra Gud, og en missionær som apostlene. Teksten er gennemsyret af citater fra og allusioner til Bibelen og forstår verden i et kristent lys, hvor menneskelivets egentlige mål er den himmelske genforening med Gud, og den skildrer Ansgars liv som en lidelseshistorie.

Ansgars liv var ifølge Rimbart ledet af Gud. Ved at følge Kristi kald til at udbrede kristendommen begav Ansgar sig ud på en smertelig vej, dog med begrænset succes. *Ansgars Levned* lægger faktisk ikke skjul på de begrænsede resultater, som Ansgar

Fig. 4 Den monumentale vestlige facade (vestværket) af klosterkirken i Corvey ved Weser-floden. Facaden blev opført i 800-tallet og er et enestående eksempel på karolingertidens arkitektoniske udtryk. Kirken og klosterkomplekset, hvor Ansgar var en af de første munke, blev i 2014 optaget på UNESCO's verdensarvsliste.

Foto: falco/Pixabay.

opnåede i Sverige og Danmark. Lidelsesvejen viser sig ikke blot i de risikable rejser til Sverige og Danmark, som Ansgar giver sig ud på, men også i det strenge asketiske liv, som han fører, hvor han f.eks. bærer en kradsende "hårskjorte" på sin hud under tøjet (kap. 35). I lidelsen efterfølger Ansgar Kristus: Det betones mange gange og bliver særlig klart i en af visionerne, hvor Ansgar oplever Kristi lidelser, da han forud for korsfæstelsen førtes fra Herodes til Pilatus: I synet kaster Ansgar sig ind bag Kristus for at beskytte ham og modtager nu selv piskeslagene, men Kristus er dog et hoved højere end Ansgar og bliver stadig pisket dér. Bagefter indser Ansgar, at hans lidelser i Sverige er sket for Kristi skyld, og at Kristus selv har lidt i ham (kap. 29).

I en af sine tidligste visioner var Ansgar tilsyneladende blevet forjættet martyrdøden (kap. 3); sådan kom det imidlertid ikke til at gå, hvilket tydeligt irriterer Rimbart, der bruger meget blæk på at vise, at et lidelsesfuldt liv uden voldelig afslutning også er et martyrium, for så vidt "martyr" betyder "vidne", og at Ansgar altid var et vidne om Guds ord og Kristi navn (kap. 42). Formodentlig er det derfor, Ansgar gennem hele *Ansgars Levned* sammenlignes med Bibelens Job, der udholdt vældige lidelser, men heller ikke sluttede sit liv voldeligt (f.eks. kap. 16 og 40). Ved at regne Ansgar som hellig, skønt han dør en fredelig død, følger Rimbart dog blot den almindelige kirkelige lære, der siden antikken havde indregnet "bekendere" som helgener ved siden af dem, der fik en blodig martyrdød (kap. 42). Andre træk, der kendetegner Ansgar som hellig, er hans barm-

hjertighedsgerninger, f.eks. da han befrier fanger, der var gjort til slaver (f.eks. kap. 35, 38), eller hans mirakuløse helbredelser (kap. 39), der dog tildeles en forholdsmæssigt lille plads i *Ansgars Levned*.

At Ansgar var en hellig mand, der formidler mellem himmel og jord og uden ophold er kommet i himlen straks efter sin død, er Rimbert ikke i tvivl om (kap. 42). Mens Guds indgriben i Ansgars eget liv især viser sig gennem visionerne og det ydmyge liv

i Kristi fodspor, bringer Rimbert imidlertid en mere massiv skildring af Guds indgriben i forbindelse med missionen i Birka, hvor en række historier om mirakler både demonstrerer Guds trøst og straffende gengældelse mod forfølgere (kap. 18-30). Rimberts skildring af Ansgar som en hellig mand har været en forudsætning for, at ærkebiskoppen i Bremen senere kirkeligt-kultisk kunne beslutte, at han skulle æres som helgen, og at hans ben skulle gra-

ves op og anbringes under højalteret i Bremen, men dette trin er måske først indtrådt langt senere.³

I *Ansgars Levned* viser Ansgars hellighed sig også i de høje kirkelige embeder, han opnår. Rimbart har en klar interesse i ærkesædets kirkeretslige stilning. Strukturelt er det denne interesse, der forener alle værkets aspekter, hvilket er tydeligt ved, at pave Nikolaus 1.s afgørelse fra 864, hvor Hamborg anerkendes som ærkesæde, er anbragt i midten af værket (kap. 23), skønt det kronologisk falder lige før afslutningen af Ansgars liv, ligesom det også udgør en selvstændig pointe i værket, at Ansgar først blev pavelig legat for daner og svear og ærkebiskop af først Hamborg, dernæst Bremen og endelig Hamborg-Bremen i forening. *Ansgars Levned* rummer derved også flere mere eller mindre klare politisk-propagandistiske agendaer, sådan som det påpeges i den nyeste forskning, der betvivler historiciteten af *Ansgars Levned*.⁴

Den danske mission og omvendelsesproces

Som både bidragsyderne til denne bog og mange andre forskere betoner, var danernes og andre af middelalderens folkeslags omvendelse til kristendommen en langstrakt proces, der strakte sig over århundreder. Kristningen af Danmark – og det øvrige Norden – kan ikke, uanset hvor fristende det end måtte være, koges ned til enkelte personer eller begivenheder såsom Harald Blåtands døb omkring 965 eller for den sags skyld Ansgar og hans mission i 800-tallet. Faktisk var Ansgar end ikke den første, der forsøgte at bringe kristendommen til danerne.

Omkring år 710 forsøgte den føromtalt angel-saksiske benediktinermunk Willibrord, der ellers missionerede blandt friserne og blev den første biskop i det frisiske område (for siden at blive helgenkåret og kendt som "frisernes apostel"), at forkynde kristendommen for den danske konge Ongendus, som måske er identisk med sagnkongen Angantyr. Ifølge det helgenlevned, der i årene umiddelbart efter 796 blev skrevet om Willibrord

af hans slægtning Alcuin af York, som selv var en af Europas førende lærde, havde Willibrord ikke den forventede succes i Frisland, og derfor rettede han blikket længere mod nord, mod danerne.

Her havde Willibrord dog heller ikke stor succes, idet han hverken formåede at omvende den danske konge eller at få hans tilladelse til at prædike i kongens rige. Willibrord fik dog tilladelse til at tage 30 drenge med sig fra kongens rige, som han lod døbe og sikkert også uddanne inden for kirken og siden præstevie, så de kunne blive prædikanter og dermed bidrage til en mission blandt danerne i 700-tallet, som vi ellers intet kender til. At ledende skikkelser inden for 700-tallets kirke havde en interesse i kristningen af danerne, bekræftes af et brev, som Alcuin af York omkring 789 sendte til en ukendt abbed i Saksen. I brevet efterlyste Alcuin informationer om, hvordan det gik med omvendelsen af danerne og andre hedenske grupper nord for Karl den Stores rige:

...og om der er noget håb om danernes omvendelse. Om wiltzerne og/eller vinuderne, som kongen [Karl den Store] nylig har underlagt sig, er gået over til troen på Kristus, og hvad der sker i de egne.⁵

At kirken på denne tid havde ambitioner om en organiseret mission i det danske rige, kommer også til udtryk umiddelbart efter år 800, da Liudger, der i 805 blev biskop af Münster, forgæves forsøgte at få Karl den Stores opbakning til at indlede en dansk mission. Kejseren afviste dog idéen, da han ønskede at fokusere på kristningen af sakserne og deres område syd for den jyske halvø, som han i 804 indlemmede i sit imperium efter en lang og blodig krig. Det var først under Ludvig den Fromme, at tiden i kejsermagtens perspektiv var moden til at indlede en mere organiseret og målrettet mission i Norden. Ansvar for denne mission blev i første omgang lagt i hænderne på ærkebiskop Ebo af Reims, der blandt andet besøgte det danske rige i